

Alemko GLUHAK

Zavod za lingvistička istraživanja HAZU, Zagreb

O PSL. *LYD-/ *LYT- 'NOŽNI LIST'

U članku se daje nov, dopunski prijedlog etimologije praslavenskih riječi s *lyd-/ *lyt- (uglavnom za donji dio noge). Ukazuje se na odgovarajuće hrvatske riječi.

U moskovskom praslavenskom rječniku dane su ove rekonstrukcije riječi za nožni list¹:

*lyda (> stpolj. *lyda* 'list', rus. dij. *лыды* mn. 'noge; duge, krakate noge', (čkalov.) *лыда* 'položaj igraće kocke' (vlad., volog., voron.) *лыды* ž. mn. 'duge noge', bjr. dij. *лынды* mn. ekspr. 'noge; koljena; listovi'),

*lydo (> slč. dij. (ist.) *lido* 'bedro, but, stegno'),

*lyta (> polj. zast. i dij. *lyta* 'list', rus. dij. (kazan.) *лыта* 'noga', (volog. ist.) *лыты* mn., ukr. dij. *лыта* 'debeo list', bjr. dij. *лынты* mn. ekspr. 'noge; koljena; listovi'),

*lytъ (> polj. zast. *lyt* 'list').

Ima dosta izvedenica — *lyďьka, *lytъkъ/*lytъka/*lytъko, *lystъ/*lysta/*lysto (> hrv. *list*), *lystъka, *lysty, a postojala je i riječ oblika *lytъky; ima i osobnih i mjesnih imena².

Zanimljiva je i rasprostranjenost tih riječi: većinom su po istočnim i zapadnim slavenskim jezicima. Južnoslavenskih odraza ima za riječi *lystъ (stsl., mak., hrv., srp.) te za *lyďьka ili *lytъka te *lytъkъ (sln.).

¹ ESSJa 17, 22-23, *lyda/*lydo/*lyta; str. 23, *lyďьka/*lytъka/*lytъko; str. 55-6, *lytъka; str. 43-4, *lysta/*lysto/*lystъ; str. 55, *lytъ; str. 55-7, *lytъka; str. 44, *lystъka, *lysty. — Za *lyd-/ *lyt- ovdje su dani samo oni primjeri koji su navedeni u ESSJa, i to djelomice raščla-njeni; dodatni primjeri iz hrvatskoga jezika dani su niže.

² Kao što se vidi i iz danih primjera, u tim je riječima, kao i u polaznima, velik raspon međusobno bliskih značenja: 'noga', 'donji dio noge', 'stražnjica', 'but', 'svinjski but', 'šunka', 'stražnja, ponekad prednja svinjska lopatica', 'koljena', 'potkoljenica', 'golijen', 'goljenična kost', 'list', 'gnjat', 'nožna kost', 'peta', 'dugonog čovjek' itd.

Ističe se da »pouzdana etimologije nema«, ali da je najuvjerljivije objašnjenje da se radi o pojednostavnjenju prvobitnoga *glyd-/*glyt-, što je u polj. zast. i dij. *glyda 'list na nozi' (gl- > l- nije baš jasno, ali ima slučajeve kl- > l-). Tako bi se *glyda/*glyta itd. uspoređivalo s *gluda/*gluta 'kvruga' i dalje s germ. *klauta- (> njem. *Kloß* 'gruda') < ie. *gleu-d-/*gleu-t-, a to je proširenje korijena *(e)leu- < *gel- 'o raznim oteklinama, izbočinama; o nečemu što je okruglo, svinuto, kuglasto'. »Mesnat dio noge, list, često se naziva po svojoj ispučenosti«, kao što je npr. polj. dij. *brzuszek* 'list', što ide s psl. *br'uxo, ili *jbkra/*jbkro 'list', prvotno 'oteklina'; stind. *picchā* 'list', prvotno 'gruda'; u romanskim je jezicima često 'truh noge, nogin truh' za list. Takvo tumačenje, koje je bio dao H. Schuster-Šewc, potvrđuje se etimologijom psl. *glezno < prepsl. *glegn-, što je srodno sa stisl. *klakkr* 'gruda, mrlja'.

U moskovskom se rječniku daje i jedno značenjski slično tumačenje. — Ukazuje se na to da za druge nazive stražnjega, mesnata dijela golijeni »služe metaforičko *jbkra i mnogobrojni nazivi od korijena *mek-« pa se može pretpostaviti veza s glagolom *lytati, zbog toga što riječi s *lyt- označavaju »mekan, nejak dio donjega dijela noge«. Za to govore pridjevski oblici *lytъ, *lyta, *lyto. Sama veza s *lytati 'izbjegavati, lutati' (pa dalje s *lutati) izgubila se još u praslavensko doba, a pridjev *lytъ nastavlja bi ie. *(s)leut- s duljenjem³. Polazno bi bilo ie. *(s)leut-, *(s)lout-, što je prošireno od *sleu-, *(s)lēu- 'slab, opušten'⁴, a to se povezuje sa *lēu- 'ostaviti'⁵.

Čini mi se da bi trebalo razmišljati u malo drugačijem smjeru, koji je također veoma zanimljiv.

Praslavenska riječ za gornji dio noge *bedro/*bedra jest poimenčen pridjev na -r-, od glagolske osnove *bed-/*bod- 'udarati, bosti' (*bodq, *bosti), od ie. *bhedh- 'bosti' (i još 'kopati' i sl.). Takve značenjske veze jesu i s germ. *baina- (> engl. *bone* 'kost', njem. *Bein* 'noga, kost') < ie. *bhoi-no-, s *bhei- 'biti, udarati'; tako bi i u lat. *femur*, gen. *femoris* 'stegno, bedro' moglo biti ie. *bhedh- 'bosti' (*bhedh-m-?)⁶.

Hrvatska riječ *bōca* za batac etimološki je *bodьca, što je ženski rod prema *bodьць (> *bōdac*)⁷.

Hrvatska riječ *bātak* za stegno u životinje izvedena je od *bāt* < psl. *batъ, a to je povezano s glagolom *batati 'udarati' (hrv. *bātati* itd.) — to je od ie. *bhāt- 'udarati'. Ie. *bhāt- (ili *bhat-) jest u psl. *botati (se) 'udarati (se)' (hrv. *bōtati*), *botъ (u hrv. *bot*, usp. *bōta* 'štap, palica', itd.)⁸.

Hrvatska riječ *būt* jest od psl. *butъ, s istim *but- 'udarati' koje je u *butati

³ Tamo, str. 57.

⁴ Isto. — V. i Petleva 1985:46-7.

⁵ *ESSJa* 16, 212.

⁶ *ESSJa* 1, 179-80. To je prepričano u Gluhak 1993:127-8.

⁷ U *ESSJa* 2, 156, pod *bodьca/*bodьць nema hrvatske riječi *boca* 'batac'.

⁸ Skok I, 120-1. To s podacima iz *ESSJa* 2, 164-5, 167-8 onda u Gluhak 1993:126-7.

(hrv. *butati*), **butiti*, **busati* (hrv. *búsati se* itd.), **busiti* (**bus-* < **but-s-*)⁹.

Riječi s **lyd-*/*lyt-* imaju naizgled vrlo raznolika, no itekako povezana i anatomska bliska značenja. Valja spomenuti i to da je prehrambeno značenje donjega dijela noge u stoke bitno manje nego značenje gornjega dijela noge. A u peradi pak (i ptica općenito) dio noge koji anatomski odgovara gornjem dijelu noge u stoke — zapravo se naziva drugačije. Npr., *mala boca* (koja ne samo da je stvarno manja i kraća, nego je ona kao manje važna) odgovara *butu* (tu su onda *šunka*, *pršut*), a *velika boca* odgovara manje zanimljivu donjem, potkoljениčnom dijelu stražnje noge u stoke.

Različite značenjske veze između naziva za razne dijelove noge postoje i drugdje. »Neke riječi koje su prvotno značile samo 'stopalo' proširile su se također na označavanje 'noge' (...) Ponekad je izvorno značenje bilo 'kost' noge 'ili iznad koljena ili ispod njega'...«, piše C. D. Buck. Dio noge iznad koljena i ispod koljena mogu se, u raznim jezicima, označavati riječima koje su očito srodne¹⁰.

Što se tiče neanatomskih riječi, usp. još hrv. *listanjak* 'daska pluga'¹¹. Zanimljivo je još i to da za bjr. *лында* 'uska traka zemlje' »nije isključeno« da je povezano s *лында* 'noga' zbog veza s mjerenjem¹². No može se pomišljati na vezu između značenja 'uska traka zemlje' i sl., sa značenjima koja su povezana s rezanjem i sličnima¹³.

Za sve te riječi mogao bi biti polazan nesačuvan praslavenski glagol **lyti*, kojem bi značenje bilo 'udarati, rezati, sjeći' i slično. Kako su riječi za gornji dio noge, kako se vidi po više primjera, povezane sa značenjima 'udarati' i sličnima, a značenjski su međusobno povezane i riječi za gornji i donji dio noge — takva je veza sasvim moguća. A u sve se to može uplesti još i značenje 'mekan'.

Zato mi se čini da je u praslavenskom **ly-d-*, **ly-t-* indoevropsko **lū-*, od korijena **leu-* 'odrezati, razdijeliti, odvojiti'¹⁴.

⁹ *ESJa* 3, 103. Preneseno u Gluhak 1993:158.

¹⁰ Primjere v. u Buck 1949:241-2. Vidi i Gluhak 1993:615, gdje su primjeri iz Kluge 1975:643.

¹¹ Ta hrvatska riječ dana je u članku *litka* u *Bezljaj* II, 145. Tamo je za riječ *listanj* dano značenje 'zgornji del soda', što je "nastalo" vjerojatno krivim prepisivanjem neke bilješke pisane rukom — u tumačenju iz AR ('gornji dio (cijev) u bječve...') riječ *bječva* 'čarapa' poslije je krivo povezana s riječju *bačva*.

¹² *ESBM* 6, 78. — Valentin Putanec upozorio me na hrv. *landa* 'kriška' i dr., za što se pretpostavlja da je dalmatoromanski ostatak od lat. *lamina* (Skok II, 267). — Bi li se i tu moglo raditi o *landa* < **lada* (sa sekundarnim *n*) < **lyd-*, s њ kao u **lybyky*?

¹³ Psl. **polsa*, za iskrčenu zemlju, za dugu česticu zemlje i sl. (v. u Skok II, 677 i u Mažuranić II, 933) uspoređuje se (v. Fasmer III, 315) s riječima potekloma od pgerm. **felgan* 'okretati' (naročito o plugu i sl.; npr. engl. *fallow* 'preorati, ali ne zasijati; ostaviti na ugaru' njem. *felgen* 'ugariti polje' itd.), što se izvodi od ie. **pelk-* 'okretati', v. Pokorny 1959:807. No čini mi se da može biti da se zapravo radi o **pel-k-* od *(s)*pel-* 'cijepati' (Pokorny 1959:985-7 *(s)*p(h)et-*; primjere v. i u Gluhak 1993:493), s čim bi onda moglo ići još i **pel-s-* 'stijena'.

¹⁴ Za primjere v. u Pokorny 1959:681-2. Tome se može dodati i mogućnost veze toga korijena s **leu-* : **leu-* 'kamen', usp. za **pel-s-* u prethodnoj bilješci.

Još o hrvatskim riječima

U Akademijinu rječniku nalazimo više natuknica koje se tiču toga etimološkoga gnijezda — *list, listanj, listanjak, lit, lito, litimice, lićimice, lida*¹⁵.

Za riječ *list* daje se tumačenje 'mišice ili gušteri što su na ljudskoj nozi straga ispod koljena do petne žile', kao da ponegdje znači 'mišica, gušter uopće'¹⁶. — Tamo su još i *listanj* 'gornji dio (cijev) u bječve, u kojemu stoji list od noge' i *listanjak*¹⁷.

Za riječ *list* ž. dano je ovo: »udarac plosnom stranom mača ili sablje; ovakovo je tumačenje u rječnicima i ovako treba shvatiti u primjeru, ali je sva prilika da je pravo značenje: plosna strana u mača ili sablje, što se potvrđuje i u rječnicima gdje stoji *udarati liti*«. P. Budmani, priređivač toga dijela rječnika, vidi osnovu *lyt* i povezuje to s riječju *list*, »jer ima neka sličnost između ljudske noge i sablje kad se gledaju sa strane«. Riječ se nalazi u Della Belinu rječniku (*udarati liti od mača*, s primjerom iz M. Držića) i u Stullijevu (isto *udarati liti od mača*). Primjer iz M. Držića jest ovaj: *Sad ti dah sto liti*.¹⁸

Za *lito* sr. spominje se da je u rječniku Mikaljinu (*lito, kako ti od mača pars lata gladii*) i Stullijevu.

Za prilog *litimicē*, koji ide »uz glagol udariti ili drugi slični«, dano je ovo: »plosnom stranom od mača ili sablje, liću« (oblik instr. jd. *liću* ukazuje na nom. jd. *lit* ž.). Prilog je u rječniku Della Belinu (*udarati litimice*) i u Stullijevu (*udarati litimice*) te u narodnoj pjesmi: *Miloš Vuka sabljom udario, ne udri ga sabljom sječimice, neg ga udre sabljom litimice* (Hrvatske narodne pjesme 1, 279). — Oblik *lićimicē* dan je iz Boke¹⁹, a tiče se i udarca nožem ploštimice.

Riječ *lida* ž. jest iz dubrovačke poslovice iz XVII. stoljeća: *Kako guska čuje, tako lide okukuje*. »Nejasna riječ«, piše u AR, s ovim riječima Đ. Daničića:

¹⁵ AR 24.1, 58, 113–14, 122, 125. — Od svih je njih u *ESSJa* dana samo riječ *list*.

¹⁶ Među više primjera spominje se i mogućnost da se u dvojice slavenoserpskih pisaca radi o obliku *lysto*.

¹⁷ U građi iz jezika hrvatske književnosti i drugih izvora iz druge polovice XIX. i nešto više od prve polovice XX. stoljeća, koja se čuva u Zavodu za lingvistička istraživanja HAZU, ima, osim primjera za *list*, primjera za riječi *listanac* i *listanak* (August Šenoa), *listanjak* (Ante Starčević) te *lit* za mačevu stranu. — U Benešićevu rječniku (6, 1189) dane su, osim riječi *list*, riječi *listanac* i *listanak* (August Šenoa) te *listanjak* (Adolfo Veber-Tkalčević, Ksaver Šandor Gjalski, Josip Draženović). — U rječniku dviju matica (R2M, 3, 215–217) dane su riječi *listanak*, *listanac* (August Šenoa, Ante Starčević), *litimice* (Jakša Kušan) i *litimice* (Hrvatske narodne pjesme). — U rječniku SANU (RSA XI) dani su hrvatski primjeri (za *listanac*, *listanak*, *listanjak*), a zanimljivo je srp. *lidica* 'list' (s oznakom da se radi o pokrajinskoj riječi; uzeta je iz jednoga pregleda građe za medicinsku terminologiju iz 1886).

¹⁸ Čini mi se da je moguća veza hrv. *lit* ž. 'stijena' (usp. *litica*) s tim gnijezdom. U Skok II, 308 to se s rezervom izvodi iz grč. λίθος 'kamen', a u Bezlaj II, 128 pomišlja se na neki germanski izvor kao stvnj. *litā* 'strmina, brdo'.

¹⁹ Vjerojatno je zato u Brodnjakovu razlikovnom "srpsko-hrvatskom" rječniku (1991:257) to dano u lijevom, "srpskom" stupcu, s tumačenjem 'ploštimice'.

»Lide, ne znam što je, ako nije što je u Poljaka *lyda*, u Čeha *lytka*, listovi u noge?«. — Riječ zapravo može biti i *lid* m., i *lida* ž., i *lido* sr.²⁰

Očito je da su i te riječi vrijedne toga da budu spomenute među ostalim slavenskim riječima koje sadrže **lyd-/*lyt-*.

Literatura

- AR 1904 = *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Svezak 24 : 1 šestoga dijela : lekenički—lotren. Obraduje P. Budmani. U Zagrebu : na svijet izdaje Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Benešić, Julije. 1986. *Rječnik hrvatskoga književnoga jezika od Preporoda do I. G. Kovačića*. Svezak 6: lađa—mondenstvo. Zagreb : Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Razred za suvremenu književnost; Globus.
- Bezljaj, France II = 1982. *Etimološki slovar slovenskega jezika*. Druga knjiga: K—O. Ljubljana : izdala Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Inštitut za slovenski jezik, založila Mladinska knjiga.
- Brodnjak, Vladimir. 1991. *Razlikovni rječnik srpskog i hrvatskog jezika*. Zagreb : Školske novine.
- Buck, Carl Darling. 1949. *A dictionary of selected synonyms in the principal Indo-European languages : A contribution to the history of ideas*. Chicago and London : The University of Chicago Press.
- ЭСБМ 1990. *Этымалагічны слоўнік беларускай мовы*. Том 6: Л—М. Редактар В. У. Мартынаў. Мінск : «Навука і тэхніка».
- ЭССЯ = *Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд*. Отв. ред. О. Н. Трубачев.
- Выпуск 1 (**a—*besědlivъ*). 1974.
- Выпуск 2 (**bez—*bratъ*). 1975.
- Выпуск 3 (**bratъсь—*сьrky*). 1976.
- Выпуск 16 (**lokadlo—*lъživъсь*). 1990.
- Выпуск 17 (**lъзь—*matješъlъь*). 1990.
- Москва : «Наука».
- Фасмер, М. III = 1987. *Этимологический словарь русского языка*. Перевод с немецкого (...) О. Н. Трубачева. Издание второе, стереотипное. Том III (*муза—сяг*). Москва : «Прогресс». (Prijevod djela Max Vasmer, *Russisches etymologisches Wörterbuch*.)
- Gluhak, Alemko. 1993. *Hrvatski etimološki rječnik*. Zagreb : August Cesarec Izdavač. (Biblioteka Vocabula)
- Kluge, Friedrich. 1975. *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*. 21. unveränderte Auflage. Berlin, New York : Walter de Gruyter.

²⁰ Kako me je izvijestio Valentin Putanec, njemu se čini da »tu može biti Kurelčeva *lida* 'kuja' (AR) ili čak preinaka za *liga* 'patka' (spominjanje *patke* uz *gusku*, ili *kuje* koja *okukuje*).

- Mažuranić, Vladimir. 1975. *Prinosi za hrvatski pravno-povjestni rječnik* [III]. Zagreb : »Informator«. (Pretisak izdanja iz 1908-22.)
- Петлева, И. П. 1985. Этимологические заметки по славянской лексике. XIV. У: *Этимология* 1983, 43-47. Москва : «Наука».
- Pokorny, Julius. 1959. *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*. I. Band. Bern und München : Francke Verlag.
- РСА XI = 1981. *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*. Књига XI: кукутка—маква. Београд : Српска академија наука и уметности, Институт за српскохрватски језик.
- R2M 3 = 1969. *Речник српскохрватског књижевног језика*. Књига трећа: К—О (косјерић—огранути). Загреб, Нови Сад : Матица српска, Матица хрватска.
- Skok, Petar. I = 1971, II = 1972. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Uredili akademici Mirko Deanović i Ljudevit Jonke. Suradivao u predradnjama i priredio za tisak Valentin Putanec.
Knjiga prva: A—J.
Knjiga druga: K—poni¹.
Zagreb : Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.

О СЛАВ. *lyd-/*lyt- 'ЛЫТКА'

Резюме

В статье предлагается новая, дополнительная этимология для славянских слов с *lyd-/*lyt- 'лытка, икра ноги и сл.'. Указывается на хорватские слова *list, lit, lito, lida* и другие.